

Ett upplands-slott från stormakts-tiden

I rummen på Salsta har tiden stannat. Slottet, som uppfördes av en av den svenska stormakts-tidens mäktigaste och mest inflytelserika adelsmän, står sedan många år tomt. Fastighetsverket, som förvaltar egendomen sedan 1996, utreder nu slottets framtid.

Salsta slott ligger i Vattholmaåns dalgång, på vägen mellan Uppsala och Forsmark. Detta är urgammal bygd, Lena och Tensta socknar i Norunda härad. Tensta kyrka

byggdes omkring 1300 av herren till Salsta. På 1430-talet byggdes den om med nya tegelvalv, och Bengt Jönsson Oxenstierna på Salsta bekostade de berömda målningarna som Johannes Rosenrod utförde 1437. För säkerhets skull finns Bengt Jönsson själv avbildad, som botgörare, i koret. Men det var Lena som var Salstas gårdskyrka och från 1717 också begravningskyrka, när Bielkekoret uppfördes.

Ett par kilometer nordost om slottet finns Salsta fornborg, som troligen anlades någon gång under yngre järnålder. Den betraktades tidigare som en medeltida föregångare till Salsta slott.

Den förste kände ägaren av Salsta är riddaren Magnus Gregersson, som 1303 bytte bort gården till herr Abjörn Sixtensson (Sparre) till Ängsö. År 1343 ägdes gården av Nils Abjörnsson Sparre, som då bytte till sig Vattholma kvarn.

Nils Abjörnssons dotter var andra gången gift med Bengt Jönsson och ge-

nom honom kom Salsta i släkten Oxenstiernas ägo, där gården stannade till 1550 då den ärvdes av Ture Pedersson Bielke. Hans son, friherre Nils Bielke, upp-

förde 1613 ett nytt stenhus på den gamla gårdstomten. Det var ett väl tilltaget renässanspalats i tre våningar med utspringande trapphus och täckt med ett högt och brant sadeltak. Efter Nils Bielke beboddes det nya huset av hans son, riksrådet Ture Bielke.

Riksgrevens slott

Ture Bielke dog 1648 och Salsta ärvdes då av hans fyraårige son Nils, som blev en av stormaktstidens mest lysande gestalter. Som tioåring skrevs han in vid Uppsala universitet, men han ansåg själv att hans verkliga utbildning började först när han ingick i Klas Totts ambassad till franska hovet 1661–63. I Frankrike utvecklades han till en fullfjädrad kavaljer och förvärvade en livslång admiration för landet och för Ludvig xiv.

Han gifte sig 1669 med den då blott sextonåriga Eva Horn, som fick Salsta i morgongåva. Eva Horn medförde i äk-

tenskapet en ansenlig förmögenhet och år 1672 började Bielke uppföra en ny karaktärsbyggnad på godset. Bielke var ju starkt franskorienterad och Salsta exemplifierar också i mycket den nya slottstyp som lanserades av arkitekten Louis le Vau med slottet Vaux-le-Vicomte som byggdes för Ludvig XIV:s minister Nicolas Fouquet 1656–60.

Eftersom det gamla husets yttermurar bevarades i det nya slottet begränsades arkitektens frihet och huset fick därigenom sin kubiska form, vilken strider mot de franska förebilderna.

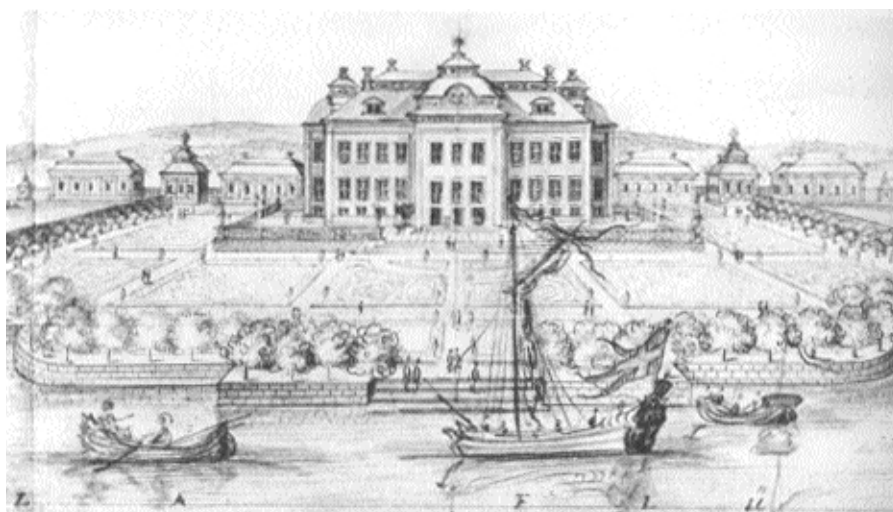
Slottet byggdes sannolikt med tegel från det egna bruket, som för övrigt var i drift till 1977 när det, som så många andra, knäcktes av vikande konjunkturer och stegrade oljepriser.

Det nya Salsta stod färdigt till det yttre omkring 1678–79 och återges på hela tre planscher i Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*. På den tiden var slottet omgivet av vatten på tre sidor där det låg på en udde i den grunda Salstasjön. Vattholmaån var förvisso segelbar till Uppsala, men så stora farkoster som syns på Suecians kopparstick har knapast anlöpt Salsta.

Det har dryftats vem som är arkitekt till det nya Salsta och Nicodemus Tessin den äldre har nämnts i olika

Omkring 1610 lät Nils Bielke uppföra en ny huvudbyggnad på Salsta, en ståtlig renässansbyggnad vars murar ingår i det nuvarande slottet. Teckning av Erik Dahlberg, från 1660-talet för Suecia Antiqua et Hodierna.

Salsta slott från sjösidan. Teckning av Erik Dahlberg använd som förlaga till Willem Swiddes kopparstick i Suecia Antiqua et Hodierna.

Blå salongen på huvudvåningen mot musikrummet. Blå salongen inreddes i slutet av 1700-talet i sengustaviansk stil i det manér som brukar förknippas med epokens ledande inredare – Louis Masreliez.

Stora sängkammaren på övre våningen med stucktak från omkring 1700.

sammanhang, men sanningen är nog den att det var mästaren till Kungsholms kyrka i Stockholm, Mathias Spihler, som inte bara svarade för byggnadsledningen vid Salsta utan också utförde ritningarna till slottet. Däremot har Tessin åtminstone bidragit med ett förslag till huvudvåningens disposition; dessutom hade Bielke själv många synpunkter på hur hans nya hus skulle utformas.

Med Vaux-le-Vicomte som förebild

Bielke hade begränsade möjligheter att vistas vid sina slott, upptagen som han var av sina många värv, bland vilka de militära uppgifterna intog främsta rummet. Redan vid 20 års ålder blev han kaptenlöjtnant vid artilleriet och 1673 blev han chef för Livregementet till häst. I det blodiga slaget vid Lund den 4 december 1676 anförde han med värjan i hand regementet, som stred på den högra flygeln. «I dag dansade Sveriges krona på Bielkens värjspets», utropade Karl XI efter slaget.

Nils Bielke var Karl XI:s ambassadör vid franska hovet åren 1679–82 och där belönades han med rika gåvor, bland andra de sex vävda tapeter som bildar den berömda Alexandersviten som nu

finns på Skokloster, och förmodligen också det franska möblemang med ursprunglig sidenklädsel som fortfarande tillhör husets inventarier.

Tillbaka i Sverige tog Bielke itu med det nya slottet och nu inreddes huvudvåningen med den stora entréhallen och den mot trädgården utbyggda Kungssalen i mittaxeln, och på vardera sidan om dessa paradrum bostadssviterna för husets herre och härskarinna, allt efter mönster från Vaux-le-Vicomte. Trots stora förändringar under slutet av 1700-talet finns det fortfarande kvar delar av den ursprungliga inredningen, däribland flera paneltak som är dekorerade med stuckimiterande grisaillemålningar utförda av Hans Brehmer och Baltzar Friedrich.

Husets bottenvåning inrymde ekonomilokaler och tjänstefolkets bostäder – i mittaxeln delas den av två monumentala kryssvälvda hallar, Pelarfartun och Trädgårdssalen. Rummen bärs upp av toskanska kolonner och Trädgårdssalen var ursprungligen öppen mot söder, ett arrangemang som inte var särskilt lyckat i det uppländska klimatet.

Men Bielkens värjspets suktade efter nya äventyr – äventyr som Karl XI:s fredspolitik inte kunde erbjuda. Under

åren 1684–87 återfinns vi därför generalen fjärran från den uppländska enebacken i strid mot turkarna i Habsburgs sold. Där höljde han sig med ära och avancerade till generalfältmarskalkslöjtnant och tysk-romersk riksgreve. Ett minne av denna tid är ett turkiskt tält som han erövrade i slaget vid Mohacs den 12 augusti 1687, där storvesiren Solimans turkiska armé fick stryka på foten för de kejserliga, och Bielke intog vesirens läger. Tältet tillhör de ting som från Salsta har kommit till Skokloster, där det ännu kan beskådas.

Efter avslutade centraleuropeiska kampanjer hade generalen-generalfältmarskalkslöjtnanten-friherren-riksgreven tänkt sig att förgylla medelåldern i venetiansk tjänst. Därav blev dock intet, ty Karl XI utnämnde honom till guvernör i Estland i januari 1687 med transport samma år till den förnämligare posten som generalguvernör i Pommern. Senare blev han såväl svensk greve som fältmarskalk.

Att mista liv, ära och gods

Genom Karl XI:s död 1697 förlorade Bielke sin höge vän och beskyddare och följande år arresterades han, och en långvarig process inleddes där han

Riddarsalen på övre våningen är slottets största rum. Inredningen är ursprunglig och tillkom omkring 1700. Stucktaket utfördes 1701 av Giuseppe Marchi. Väggarna är klädda med gyllenläder. Riddarsalen inrymmer en porträttsamling, huvudsakligen över familjen Bielke, från 1600- och 1700-talen. Här finns arbeten av David Klöcker Ehrenstrahl och Martin Mijtens, men också av den så kallade 'Salstakopisten'.

bland annat anklagades för oegentlighet i samband med myntningen i Pommern och för att handlat mot Sveriges intressen i olika utrikespolitiska angelägenheter.

Tillbaka i Sverige och berövad sina ämbeten återupptog Bielke arbetet med att fullborda sitt slott. Nu inreddes parad- och gästrumsvåningen högst upp i huset. Under de år som gått hade inredningsidealen förändrats och den karolinska barockens grandezza hade avlösts av mer sparsmakad gestaltning, som präglar inredningarna på denna våning. Det förnämsta rummet är Riddarsalen med gyllenladersklädda väggar och det ståtliga stucktakket, som är utfört 1701 av stuckatören Giuseppe Marchi. På denna våning finns också några dörrar som är dekorerade i Berainstil, som var högsta mode vid denna tid. Övervåningen fullbordades dock aldrig under Bielkes tid, utan kompletterades av efterföljande ägare.

Processen mot Nils Bielke tog inte slut förrän 1705, då Svea hovrätt dömd honom förlustig liv, ära och gods. Han benådades till livet och av godsens fick han behålla Salsta och Tureholm. När Karl XII kom tillbaka till Sverige 1715 återfick Bielke även äran.

Sina sista år tillbringade Nils Bielke på Salsta. Mot slutet av sin levnad skapade han slottskapellet, vars inredning är utförd av bildhuggaren Daniel Kortz – en elev till Burchardt Precht.

Den 26 november 1716 avled den gamle storherrn – vars livstid i stort sett sammanföll med det svenska stormaktsväldet – på sitt slott och begravdes i det nya gravkapellet i Lena kyrka.

En bibliofil

Eva Horn överlevde sin make med 24 år och bodde kvar på Salsta till sin död vid 87 års ålder 1740.

Efter henne övergick gården till sonen Carl Gustaf Bielke genom att han friköpte den från de övriga arvingarna. Carl Gustaf Bielke var i likhet med sin far militär och ämbetsman, om än inte lika äventyrlig och med samma lyskraft. I stället har han ihågkommit av eftervärlden för ett stillsammare värv, nämligen som en av det svenska 1700-talets främsta bibliofiler. Genom stora inköp utökade han det redan på 1600-talet ryktbara Salstabiblioteket, som

hade sammanbragts av hans far och farfar, till ett av tidens förnämsta privatbibliotek omfattande 15 000 band och dessutom en stor samling handskrifter. Biblioteket var uppställt i den egenartade anläggning – bestående av kombinerat stall och bibliotek – som delvis har bevarats till i dag.

Genom att Bielke skänkte samlingarna till Erik Brahe och de därigenom hamnade på Skokloster har de, till skillnad från många andra herrgårdsarkiv och -bibliotek, undgått att skingras. Biblioteket finns fortfarande kvar på Skokloster medan manuskriptsamlingen förvaras i Riksarkivet. Samtidigt med biblioteket flyttades för övrigt också delar av Nils Bielkes rustkammare till Skokloster; resten fördelades på Tureholm i Södermanland och Sturefors i Östergötland.

Brahegods och bolag

Efter Carl Gustaf Bielkes död 1754 ärvdes Salsta av dottern Eva Sack, som sål-

de det till sin måg greve Erik Brahe. Denne rikets främste ädling slöt dock sina dagar på schavotten den 23 juli 1756, dömd att mista livet för sin medverkan i det kungliga kuppförsöket mot ständerregeringen. Den stora förmodenheten med godsens Rydboholm, Skokloster och Salsta gick i arv till äldste sonen Per Brahe, som avled redan 1771. Det blev nu hans blott femtonårige halvbror Magnus Fredrik Brahe som fick överta det stora arvet.

Grevliga ätten n:o 1 Brahe var formellt den förnämsta i riket, men ingalunda den äldsta. I Gustav III:s historisk-romantiska föreställningsvärld spelade den en viktig roll genom släktbanden med Vasaätten och genom Ebba Brahes romans med konungens store idol Gustav II Adolf. Eftersom Gustav III betraktade sig som Vasaättling, vilket han faktiskt också var, var ju Braharna dessutom i själva verket släktingar.

Gustav överhopade den unge äd-

Sovrum invid kapellet på övre våningen.

Den så kallade Hönshimlen är en låg mellanvåning, mellan övre våningen och vinden, som innehöll bostäder för tjänstefolk.

Kabinett inmanför stora sängkammaren.

Pelarfärstun delar husets markväning, som inrymde ekonomilokaler och bostäder för tjänstefolket.

lingen med nådevedermälen, men inte desto mindre blev Magnus Fredrik i likhet med många av sina ståndsbröder med tiden mycket kritisk till konungen och hans maktutövning.

När femtonåringen tillträdde sitt arv var slottet tydligen tämligen förfallet. Mot slutet av 1700-talet restaurerade Brahe slottet och då skapades flera fina sengustavianska inredningar, som ännu är bevarade. Senare tillkom också flera rum i empirestil. Brahes andra hustru Aurora Koskull överlevde honom i mer än 20 år och bodde kvar på Salsta till sin död.

Magnus Fredriks barn och deras arvingar bildade 1873 Wattholma Bruks Aktiebolag, som övertog hela gods-komplexet med Wattholma bruk där kronan hade anlagt en hytta 1551, och som hade förvärvats av Bielkarna i slutet av 1500-talet.

Under bolagstiden stod slottet oftast obebott och redan 1875 skingrades det mesta av lösöret – däribland merparten av vad som fanns kvar av inventarierna från 1600-talet – på en uppmärksam auktion.

Riksmarskalkens sommarslott

Vattholmabolaget upplöstes 1904 och Salsta tillföll då bolagets långvarige disponent riksmarskalken friherre Fredrik von Essen, som var gift med Ebba Aurore Brahe. Under deras tid användes slottet som sommarbostad. Många av de stora herrgårdarna i Mälardalen, förutom Salsta exempelvis Bogesund och Skokloster, användes bara om somrarna. I juni 1913 kom Konsthögskolans arkitekturskola under ledning av sin professor Sigurd Curman till Salsta för att mäta upp slottet. Sigurd Curman har återgett glimtar från Salstavistelsen i *Uppländsk Bygd* – en hyllningsskrift till Wera von Essen.

«De första veckorna av juni 1913 hemsöktes trakten kring Salsta av en skara unga arkitekter från konsthögskolan, vilka under ledning av under-teknad skulle verkställa uppmätningar av äldre svenska byggnadsverk. En större kontingent av dessa hade fått sig uppgiften tilldelad att uppmäta Salsta slott, under det att de övriga i mindre

grupper arbetade på andra gårdar i trakten. Med största välvilja hade Riksmarskalken von Essen lämnat oss tillträde till Salsta, ehuru han och hans maka redan börjat sin sommarvistelse därstädes. [...]

Och på söndagen bjöds hela den i trakten arbetande arkitektskaran till middag på Salsta. Den sommaraftonen på Salsta skall ingen av de närvarande någonsin glömma. Det blev för oss alla en av dessa vackra upplevelser, som blomma och sätta frukt för framtiden.

I Kungssalen på Salsta slott, där Gustaf Adolf och de tre Karlarna blicka ned från sina stora ryttarporträtt på långväggarna och slottets byggherre, fältmarskalken Nils Bielke, från platsen över den stora öppna spisen, satt i den ljusa försommaraftonen en skara unga män i 20-årsåldern bänkade kring den 82-årige exellensens och hans makas gästfria bord. Den gamla ädlingen var vid det allra soligaste lynne och underhöll sig med sina unga gäster med en livlighet och välvilja, som smälte varje rest av oförståndets isbildning. Han talade med samma intresse om

nya byggnadsverk som om den Tessinska tidens, och han gav sina gäster ett begrepp om de mångskiftande omsorger både om folk och få, jord och byggnader, som ett gammalt släktgods ålägger sina innehavare, även om gården under mer än 6 århundraden aldrig gått i köp. Ute i 'Morianfarstun' spelade Vattholma bruks arbetarorkester gamla svenska melodier, och genom de öppna fönstren slog doften från de blommande lönnarna in i salen. Det var riktig, ljus, svensk försommar.»

Åren 1919–20 utfördes en genomgripande renovering av slottet, så att det kunde användas under hela året. Installationen av centralvärme medförde tyvärr att många kakelugnar revs. Att värma upp det stora huset var närmast att likna vid ett sisyfosarbete och när det var som kallast slukade pannan fyra kubikmeter ved om dygnet.

Förutom den tekniska upprustning- en gjordes också en hel del andra arbeten, som bland annat innebar kompletteringar och renoveringar av inredningarna i olika rum. Dessutom möblerades stora delar av slottet efterhand upp på nytt.

När Fredrik von Essen dog 90 år gammal 1921 ärvdes egendomen av hans son Gustaf Fredrik von Essen. Hans hustru Wera lade ned ett stort arbete på att åter göra fältmarskalkens slott till ett representativt herresäte.

Den siste manlige Brahe, överstekammarherren Magnus Brahe, dog 1930 och Gustaf Fredrik von Essen ärvde då även Skokloster, som hans hustru också kom att ägna ett stort intresse.

Även på 1960-talet utfördes en del renoveringsarbeten på Salsta; taket lades om med koppar och moderna kök och badrum inreddes.

De vikande konjunkturerna och de samtidigt drastiskt stegrade arbetskostnaderna kring mitten av 1970-talet gjorde bördan att underhålla det stora slottet för tung för de privata ägarna. Det fanns behov av stora underhållsätgärder, men vid den här tiden fanns inga byggnadsvårdsbidrag. År 1976 såldes därför Salsta egendom med tegelbruk till Domänverket.

Framtiden

År 1996 övertog Statens fastighetsverk förvaltningen av Salsta, som hade blivit byggnadsminne 1993. Fastighetsverkets

Nils Bielke lät under slutet av sin levnad inreda slottskapellet på övervåningen. Altaruppsatsen som är utförd av Daniel Kortz är daterad 1711.

målsättning är att ge husen liv genom att finna en verksamhet som är lämplig för dem – monumenten ska inte stå tomma och övergivna.

Det är Fastighetsverkets förvaltare Lars Almqvist som har ansvaret för Salsta. Man har uppdragit åt arkitekt Torun Hammar och byggnadsantikvarie Helene Hanes att göra en utredning om restaureringsbehov och framtida användningsmöjligheter. Men det är viktigt att understryka att det är husets egna förutsättningar som får styra den framtida användningen.

Salsta ligger ensligt och det finns nästan inga byggnader inom synhåll – i stället är slottet omgivet av sankmarker. Detta sedan Salstasjön tappades ur vid mitten av 1700-talet, som en följd av ett misslyckat försök att sänka Gruv- sjön vid Dannemora. Man muddrade

upp Fyrisån ned till Vattholma, där två fall sprängdes bort och en såg och en kvarn förstördes, förutom att sjön tömdes på allt vatten. För detta dömdes Dannemora gruvor att «i evärdeliga tider vidkännas en årlig afgift till Uppsala Academie, för dess ödelagda qvarn och såg, stigande till 1 000 à 1 500 Rds». Ersättningen betalades fram till 1992, då gruvorna lades ned.

Salsta slott har nu stått tomt i snart 25 år och det är en egenartad upplevelse att röra sig i detta väldiga hus där rummen mist det mesta av sitt lösöre. De fasta inredningarna, bevarade gardin- uppsättningar och enstaka möbler vittnar dock om ett gammalt herrgårds- hem som var bebott för inte så länge sedan. ■

*Staffan Nilsson;
Fil.dr, Byggnadsantikvarie*

Slottet mot söder.